

Валентина Бодак

БОДАК Валентина Анатоліївна — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сфера наукових інтересів — культурологія релігії.

КУЛЬТУРА МІЖРЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ

Протягом історії доволі часто змінюються моделі суспільних відносин, однією з форм яких є міжрелігійні стосунки. Але події недавнього минулого — епохи панування комунізму — не стільки змінили, скільки зруйнували ті моделі, які сформувалися на території Російської імперії та Польщі до 1917 року. Не вдаючись до детального аналізу системи взаємин між різними релігіями радянської доби, можемо констатувати, що Радянська влада дуже неоднозначно вплинула на міжрелігійні відносини. З одного боку, існування різних церков та відносини між ними були наповнені конкуренцією, ворожнечою, культурною роз'єднаністю та релігійною нетерпимістю. З другого боку, ігнорування владою потенційних можливостей церкви у формуванні духовності, моральності суспільства, навіть переслідування церков та їхніх прихожан сприяло міжцерковній солідарності і взаємопідтримці. Така складна спадщина в цій сфері нам дісталася з попередніх років, що актуалізує проблему культури міжрелігійних відносин. Відомо, що релігія і культура, будучи тісно пов'язаними в житті народів, визначають їх специфічне обличчя, історичну долю, впливають на умови проживання на одній території і соціальні взаємозв'язки людей різних національних культур і вірувань. Важко переоцінити роль культури в усуненні конфліктів на етноконфесійному ґрунті, особливо коли розвиток міжконфесійного діалогу, міжкультурних зв'язків і співробітництва стає діючою альтернативою агресивному ставленню один до одного.

Кожна конфесія представлена в суспільстві не тільки світоглядно, але і соціально, з усіма властивими їй соціальними інститутами, визначеними інтересами. Авторитет релігії і церкви в сучасній культурі зростає. Актуальним стає міжконфесійне спілкування церков, частіше всього у формі діалогу, де церква постає не тільки як соціальна інституція, але насамперед як носій певної культури. Це і проявилось під час соціально-політичних змін в Україні, коли позицію тієї чи іншої церкви стосовно незалежної держави визначала, по-перше, загальна культура представників церков, базована на характері віросповідності, по-друге, традиції того народу, серед якого поширена ця релігійна течія, по-третє, побутова культура поведінки прихильників певної релігії. Це вимагає виявлення культурних, національних, історичних коренів представлених в Україні релігій, конфесій, церков, які підтримали демократичні настрої в суспільстві, виступивши на стороні нових політичних сил. Крім того, необхідний аналіз позицій, з яких може вестися діалог різних релігій, оскільки стає очевидним, що він зайде в глухий кут, якщо буде відштовхуватися від взаємних претензій, «історичної правди» чи істинності положень того чи іншого догмата. Саме тому ми пропонуємо розглядати утвердження культури міжконфесійних відносин в Україні як актуальне завдання, що було важливим як для минулого століття, так і для нової влади. Культурологічний підхід до проблеми зняття міжконфесійного протистояння і ворожнечі може стати основою успішного міжконфесійного діалогу.

Відомо, що культура тим стійкіша, чим різноманітніший, багатший її культурний і національний генофонд. Про співвідношення релігії і культури П. Яроцький говорить так: «Релігійна культура завжди була конфесійно диференційованою і виражала історично досягнутий рівень розвитку релігійних течій» [17, с.73]. Нинішня культура існує на основі поліконфесійності. Це має свої позитивні риси, породжуючи розмаїття і багатобарвність. Українська культура увібрала в себе елементи язичницької народної культури, а також

культури народів, що населяли її територію (скіфів, сарматів, греків) за християнський період — візантійську мозаїку, католицьку скульптуру і православний іконопис.

Згадаймо і те, що 27% населення України становлять представники 128 народів та народностей, у тому числі 26 тюркських народів, котрі традиційно сповідують іслам. У процесі довгих історичних контактів окремі елементи мусульманської цивілізації сусідніх етносів увійшли в українську культуру. Тюркські впливи спостерігаються навіть на рівні генофонду українців, в антропологічних ознаках народу, мові, літературі, архітектурі. Крім того, українська культура сформувалась під могутнім впливом Польщі: українці й поляки взаємодіяли довгі століття. Євреї, що мешкають в Україні близько тисячі років, також зробили внесок в українську культуру. В умовах поліконфесійності українська культура включає в себе картину світу, релігійне мистецтво, мораль тощо інших народів. Явище це прогресивне: якщо одна культура з повагою сприймає досягнення іншої, тоді вона збагачується.

Саме цю плюралістичність можна вважати невід'ємною рисою української національної культури, що історично склалася. Те ж стосується міжконфесійності усередині християнства. Як зауважує А. Колодний, «з часу появи на українських землях християнства тут практично не було конфесійної єдності між народними масами і їх духовними наставниками, владними провідниками країни» [7, с.322]. Тому сучасне міжетнічне і міжрелігійне протистояння на території нашої країни вбачається проблемою переборною на основі збереження загального культурного, мовного, національного генофонду.

Духовна культура передається через освіту, виховання, трансформується у свідомості людини з її ідеалами та світоглядними орієнтирами. Завдяки цьому релігія може діяти через свої соціальні інститути. Культура розвивається, коли їй належить усе найкраще, що створено людством. Загальнолюдські норми моралі стають основою подальшого розвитку. Культурні цінності по-новому інтерпретуються, витлумачуються з відповідних світоглядних та віронавчальних позицій. Тому багатонаціональність і багатоконфесійність України може і повинна бути не джерелом конфліктів, а благом для культури.

Багатоконфесійність — явище природне. Як вказував А.М. Колодний, релігії взагалі не існує. Ще з часу її первісних форм існували істотні відмінності у віруваннях і обрядах окремих людських спільнот — родів і племен. Ці відмінності зберегли й утвердили племінні культури. Найбільшу різницю між релігійними системами можна віднайти при порівнянні між собою національно-державних і світових релігій. Але якщо ще віроповчальний елемент кожної з цих релігій в абстракції має надто багато спільного з іншими, то відмінності у боговшануванні, взагалі у культовій системі такі, що, власне, за ними найчастіше визначають конфесійну специфіку [8, с.14].

Прийняття для України діалогу як цінності веде до інтеграції з західними системами цінностей, до зближення культур, але діалог у своїх міжетнічних і міжкультурних формах історично завжди існував на території України, отже подібне прийняття веде і до відновлення традицій. Таким чином, прийшовши до розуміння взаємозв'язку культури і релігії і визначивши, що релігія є репрезентантом культури, можна співвіднести особливості міжкультурної взаємодії (діалог і його ідея) зі сферою міжконфесійних відносин. Важливим переходом, у зазначеному контексті, від розуміння до освоєння буде перенесення рішення міжконфесійних протиріч у сферу культурну, де подібні протиріччя будуть згладжуватися і мати більше варіантів вирішення.

Історія релігії в Україні засвідчує, що на певних етапах свого розвитку та чи інша конфесійна визначеність релігії переживає певні зміни під тиском нових історичних реалій. З огляду на нинішню конфесійну розділеність України надто актуально звучить висновок А. Річинського: «Українська релігійна ідея — це ідея синтетичної християнської культури» [12, с.410]. Тому важливо, щоб українці, незважаючи на те, чи вони православні, чи католики, чи протестанти, відчували себе братами й одновітцями, членами однієї Христової громади, яка не терпить ніяких конфесійних поділів [9, с.25]. Таке, власне, і відбувалося на Майдані під час Помаранчевої революції, коли ніхто ні у кого не питав, хто ти за вірою, за конфесійною

належністю. Людей об'єднувало не етнічна, не релігійна належність, а пошук нової культурної ідентичності, яка базувалась на моральному і політичному виборі.

Хіба могли ми про це подумати в тоталітарну добу? Добу, котра не поєднала, а поділила церкви в Україні на дві категорії. До першої було віднесено Український екзархат Руської православної церкви (РПЦ), а до другої — заборонені і репресовані церкви: Українську греко-католицьку церкву, Українську автокефальну православну церкву, римо-католицькі громади, а також цілий ряд заборонених і переслідуваних протестантських конфесій. І якщо римо-католицькі громади, а також Українська греко-католицька церква намагалися підтримувати контакт з Апостольською Столицею, що давало їм можливість вступати в певні міжрелігійні відносини і відчувати підтримку, свою значущість, то цього не можна сказати про Українську автокефальну православну церкву, котра в повній мірі відчула на собі вплив історичних потрясінь, і проіснувавши декілька років, була знищена в Україні.

Хоча Українська автокефальна православна церква на самому початку виникнення заявила про свій аполітичний характер і про бажання займатися вирішенням проблем церковного і духовного характеру, вона постійно витіснялася із сфер суспільного життя. За діяльністю цієї церкви вівся жорсткий контроль і робилося все можливе для поступового її розвалу. Наприкінці 20-х років почався неприхований тиск на церкву, котра за висновком силових структур проводила «контрреволюційну діяльність» за що і була ліквідована згодом. Тисячі кліриків і мирян цієї церкви були засуджені за «націоналізм і антирадянщину». Такою була доля Української автокефальної православної церкви, котрій не судилося виконати своє призначення — слугувати своєму народові, виступати виразником національних інтересів і стремління українців сприяти розвитку їх духовної культури. Тоталітарний режим завадив Україні реалізувати ідею розбудови національної церкви, метою якої було б як релігійне єднання, так і національно-культурне відродження.

Схожи доля спіткала й Українську греко-католицьку церкву, яка за таким же сценарієм була знищена у 1946 році на Львівському соборі. 1946 рік став трагічною сторінкою не тільки для Української греко-католицької церкви, а й для православної церкви взагалі, бо саме їй в особі Московської патріархії була відведена роль могильщика інших церков.

Повалення тоталітарного режиму відкрило можливості для відродження багатьох церков в Україні і посприяло їхньому включенню в соціокультурні процеси. Всім християнським і нехристиянським конфесіям в Україні була надана можливість розвиватися паралельно на засадах взаємоповаги і взаємодоповнюваності, співпраці у здійсненні значущих євангельських і соціальних проєктів. Українці мали зробити все, щоб у їхній державі запанував релігійний мир і міжконфесійна співпраця. Все це мало сприяти тісному релігійному діалогу і поступовому зближенню всіх українських церков на ґрунті національного відродження України, духовного та морального оздоровлення суспільства.

Якщо діалог релігій вести як діалог культур, він може бути плідним і зіграти позитивну роль у національному культурному відродженні України. Але помилково думати, що якої-небудь єдності можна досягти, якщо ставитися до неї як до діалогу непримирених ідей. А. Абасов так коментує це питання: «Чи варто прийняти, що релігії вступають у діалог не у вигляді: якихось специфічних вір і вірувань, а як соціальні інститути, як форми організації і функціонування суспільства, як відмінні одна від одної культури? Здається, це єдине поле, де можуть безпечно зійтися в диспуті сторони» [1, с.74]. Однак така постановка питання, прийнятна для культурологів, релігієзнавців, релігійних філософів навряд чи прийнятна для теологів, тому що для них релігія насамперед — не елемент культури, а шлях порятунку, явище сакральне і надсвітлове. У такому випадку вони постають перед необхідністю прийняття ідеї, що до порятунку можна йти різними шляхами.

Митрополит А. Шептицький звертав увагу на те, що «кожен із нас, або радше — кожне віросповідання наше прийме і зробить усі можливі уступки. За можливі уступки вважатимемо ті, які совість дозволяє». Без взаємної поступливості діалог ризикує перетворитися на «монолог глухих». Важливо, щоб саме такого діалогу бажали керівники церков, зокрема православних: греко-католицької, протестантських, а також неорелігійних утворень. Держава, базуючись на

конституційних принципах свободи совісті, свободи релігії та церкви має всіляко сприяти розвитку діалогових форм взаємин у міжконфесійному середовищі. Однією з важливих складових цього процесу, як відзначає М.Бабій, є цілеспрямоване (на державному рівні) формування в суспільній та індивідуальній свідомості, релігійному середовищі установки на гостру необхідність діалогу між конфесіями, церквами, базованого на принципах толерантності [2, с.72]. Основним елементом продуктивного діалогу є безумовна відмова його суб'єктів від монополії на істину, відкритість та повага до інакшості. «Це дає змогу учасникам діалогу залишатися на ґрунті власних релігійно-світоглядних, ціннісних життєвих засад, традицій, орієнтирів і водночас проникнути в суть альтернативних систем цінностей, а також визнати право на їх існування, уможливило розуміння і терпиме ставлення до «чужої правди» [2, с.70]. Претензія ж на виключне володіння істиною, як уже наголошувалося, веде в кінцевому рахунку до нетерпимості.

Великого значення діалоговій формі міжконфесійного і міжцерковного спілкування надає й Всесвітня рада церков, яка на своїй сесії у Ванкувері ще в 1983 році схвалила «Основні напрями міжконфесійного діалогу», визнавши останній як «новий стиль життя християн». У цьому контексті наша держава ініціювала створення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, підписання представниками християнських конфесій у липні 1997 році «Меморандуму про неприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах». На думку М. Бабія, прагнення до будь-яких адміністративних коректив релігійної ситуації в Україні могли б лише ускладнити і загострити її [2; 68].

Папа Іван Павло II також розглядав міжцерковний і міжконфесійний діалог як такий, що виявляє «таємницю єдності попри відмінності між релігійними віруваннями» [Цит. за: 6, с.82]. Визнаючи реальність релігійного плюралізму, його теологічну важливість, Ватикан, проголосивши «богоугодність» релігійного діалогу, його необхідність і обов'язковість, створив організаційні структури для реалізації цих установок [Цит. за: 2, с.68].

Ми розуміємо всю складність розвитку культури в умовах поліконфесійності, однак у нас є підстави для оптимістичних прогнозів. Українському екуменізму не стануть на заваді інші національні культури, світоглядні або конфесійні відмінності. Бо християнська культура, яка ґрунтується на Євангелії, має спільні корені з культурою іудейською, яка ґрунтується на Торі, і з ісламською культурою, яка в Корані увібрала багато сюжетів Старого і Нового Заповітів Біблії. Усі вони в конфесійному плані доповнюють одна одну й у багатьох аспектах — не лише провіденціальному й есхатологічному, а й культурологічному й етичному — можуть гармоніювати між собою. Це теж перспектива українського екуменізму, а отже — шлях мінімізації міжконфесійних колізій, стабілізації громадянського суспільства, зміцнення національної безпеки України [16, с.473].

Теоретичні дослідження і практика міжнаціональних зіткнень переконують, що культура міжнаціональних стосунків надзвичайно важлива для України. В умовах поліконфесійності зближення культур різних конфесій починається з політичного, громадянського діалогу між членами церков. Досвід багатьох країн свідчить, що розмаїтість релігій і культур у суспільстві є ознакою здоров'я нації. Однак тільки за умови, якщо в державі є справжня воля націй і необмежена надуманими заборонами свобода особи. Поліконфесійна культура є плідною, коли вона дає розвиватися особистості. Існуючи в умовах поліконфесійності, спираючись на свої традиції і глибокі історико-культурні корені, українці збережуть свій етнос і розвиватимуть себе як нація, збагачуючи культуру всім, що можуть дати для її розвитку існуючі в країні конфесії.

Особливої ваги набуває підвищення культури самих церков, їхніх вірних. Висококультурна людина, добре вихована й освічена, не може бути нетолерантною. Гарні наслідки також дасть досягнення реальної рівності всіх конфесій. Жодна з них не повинна прагнути до вирішальної ролі у розв'язанні національного питання. Змагання між церквами за звання «більш української» є абсурдним. Єдності між ними, на думку А. Колодного, можна досягти шляхом усвідомлення того, що «пріоритетом у національному відродженні, у становленні почуття національної свідомості завжди виступає національна ідея».

Завданням сучасної української культури є, зокрема, перехід від суспільства ідеологічного до суспільства громадянського з високою культурою міжлюдських стосунків (і це також стосується до міжконфесійних відносин). Це — суспільство з розвиненими субкультурами — молодіжною, міською, жіночою, конфесійною і з високим рівнем національної культури, національної самосвідомості, що визначається не приналежністю до тієї чи іншої релігійної конфесії, а приналежністю до свого народу, його історії, долі.

Література

1. *Абасов А.* Межрелигиозный диалог как фактор культуры: принципы организации // Екуменизм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. — Київ, 2001. — С.74-79.
2. *Бабій М.* Проблеми і перспективи міжконфесійного діалогу // Українське релігієзнавство. — Київ, 1999. — №12. — С.63-72.
3. *Білецький П.* Українське мистецтво XVII-XVIII ст. — Київ., 1963.
4. *Бойко М., Кирюшко М.* Поліконфесійність нації і національна культура // Культурне відродження України. — Львів, 1993.
5. *Іванов А.* Принцип формування культурного космоса // Вестник Моск. ун-та. — Серія 7: Философия. — М., 1994. — № 2. — С.20-27.
6. *Клес Н.* Міжконфесійний і міжетнічний діалог: запобігання ворожнечі // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. — Київ, 1998. — С.80-85.
7. *Колодний А.М.* Закономірності релігійного процесу в Україні // Академічне релігієзнавство. — Київ, 2000. — С.321-325.
8. *Колодний А.М.* Історизм як принцип релігієзнавчого пізнання // Українське релігієзнавство. — Київ, 1999. — №12. — С.3-14.
9. *Колодний А.М., Саган О.Н.* Життя і творчість Арсена Річинського — самовіддане служіння Богу й Україні — Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. — Київ, 2000.
10. *Колодний А.М., Филипович Л.О.* Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. — Львів, 1996.
11. *Огієнко І.* Українська культура. — Київ, 1978.
12. *Річинський А.* Проблеми української релігійної свідомості. — Київ, 2000.
13. *Рыльский Ф.* К изучению украинского народного мировоззрения // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — Київ, 1991.
14. *Филипович Л.О.* Етнологія релігії. — Київ, 2000.
15. *Франко І.* Монолог атеїста. — Львів, 1973.
16. *Яроцький П.* Багатоконфесійність України. Міжконфесійні колізії — трагедія українського народу // Академічне релігієзнавство. — Київ, 2000. — С.470-474.
17. *Яроцький П.* Інкультурація: рух до національних церков чи клерикалізація національних культур // Українське релігієзнавство. — Київ, 1999. — №12. — С.73-81.

Надійшла до редакції 12.03.2006 р.